

הסוגיא השלושים ושתיים – 'הסעודה' (מא ע"ב – מב ע"א)

- א. מחלוקת אמוראים בעניין דברים הבאים בתוך הסעודה ולאחר הסעודה, ופסק הלכה של רב פפא
- ב. מסורת תנאית בעניין דברים הבאים בתוך הסעודה, ודין בה
- ג. ארבעה מעשים באמוראי בבבל ודברים הבאים לאחר הסעודה
- ד. מימרות של רב ורב כהנא בעניין גמר הסעודה
1. איתמר: הביאו לפניהם תאנים וענבים בתוך הסעודה; אמר רב הונא: טעונים ברכה לפניהם ואין טעונים ברכה לאחריהם. וכן אמר רב נחמן: טעונים ברכה לפניהם ואין טעונים ברכה לאחריהם; ורב ששת אמר: טעונין ברכה בין לפניהם בין לאחריהם, שאין לך דבר שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין בלבד.
 2. ופליגא דרבי חייא, דאמר רבי חייא: פת פוטרת כל מיני מאכל, ויין פוטר כל מיני משקים.
 3. אמר רב פפא, הלכתא: דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה – אין טעונים ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם, ושלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה – טעונים ברכה לפניהם ואין טעונים ברכה לאחריהם; לאחר סעודה – טעונים ברכה בין לפניהם בין לאחריהם.
 4. שאלו את בן זומא, מפני מה אמרו: דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה אינם טעונים ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם? אמר להם: הואיל ופת פוטרתן.
 5. אי הכי, יין נמי נפטריה פת!
 6. שאני יין, דגורם ברכה לעצמו.
 7. רב הונא אכל תליסר ריפתי בני תלתא תלתא בקבא ולא בריך. אמר ליה רב נחמן: עדי כפנא! אלא: כל שאחרים קובעים עליו סעודה צריך לברך.
 8. רב יהודה הוה עסיק ליה לבריה בי רב יהודה בר חביבא, אייתו לקמייהו פת הבאה בכסנין. כי אתא, שמעינהו דקא מברכי המוציא. אמר להו: מאי ציצי דקא שמענא? דילמא המוציא לחם מן הארץ קא מברכיתו? אמרי ליה: אין; דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה: פת הבאה בכסנין מברכין עליה המוציא, ואמר שמואל: הלכה כרבי מונא. אמר להו: אין הלכה כרבי מונא אתמר. אמרי ליה: והאמר מר הוא דאמר משמיה דשמואל, לחמניות – מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא! שאני התם דקבע סעודתיה עליהו, אבל היכא דלא קבע סעודתיה עליהו – לא.
 9. רב פפא איקלע לבי רב הונא בריה דרב נתן, בתר דגמר סעודתיהו אייתו לקמייהו מידי למיכל, שקל רב פפא וקא אכיל. אמרי ליה: לא סבר לה מר גמר אסור מלאכול? אמר להו: סלק אתמר.
 10. רבא ורבי זירא איקלעו לבי ריש גלותא, לבתר דסליקו תבא מקמייהו שדרו להו ריסתנא מבי ריש גלותא, רבא אכיל ורבי זירא לא אכיל. אמר ליה: לא סבר לה מר סלק אסור מלאכול? אמר ליה: אנן אתבא דריש גלותא סמכינן.
 11. אמר רב: הרגיל בשמן – שמן מעכבו.

12. אמר רב אשי, כי הוינן בי רב כהנא אמר לן: כגון אנן דרגילינן במשחא – משחא מעכבא לן.
13. ולית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רבי חייא בר אשי אמר רב, שלש תכיפות הן: תכף לסמיכה שחיטה, תכף לגאולה תפלה, תכף לנטילת ידיים ברכה.
14. אמר אביי, אף אנו נאמר: תכף לתלמידי חכמים ברכה, שנאמר: ויברכני ה' בגללך. איבעית אימא מהכא, שנאמר: ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף.

ה. פסק הלכה בעניין גמר הסעודה על פי מימרא נוספת, של רבי חייא בר אשי בשם רב

ו. נספח למימרת רבי חייא בר אשי בשם רב, מפי אביי, המובא בשתי גירסאות

מסורת התלמוד

[1] הביאו לפנייהם תאנים וענבים בתוך הסעודה; אמר רב הונא: טעונים ברכה לפנייהם ואין טעונים ברכה לאחריהם. השוו ירושלמי ברכות ו ה, י ע"ג (ר"ב חונה אכל תמרין עם פיסתיה... עיקר נגיסתי). שאין לך דבר שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין בלבד. ירושלמי ברכות ו ה, י ע"ג.

[2] דאמר רבי חייא: פת פוטר כל מיני מאכל, ויין פוטר כל מיני משקים. בבלי חולין קיא ע"ב. [4] שאלו את בן זומא, מפני מה אמרו. השוו להלן מג ע"א (סוגיא לו, "יין בתוך המזון"); תוספתא ברכות ד יב; ירושלמי ברכות ו ו, י ע"ד. [6] שאני יין דגורם ברכה לעצמו. ראו משנה ברכות ו א; לעיל, לה ע"ב (סוגיא ג, "יין"). [7] כל שאחרים קובעים עליו סעודה צריך לברך. השוו בבלי סוכה כו ע"א. [8] דתניא רבי מונא אמר משום רבי יהודה: פת הבאה בכסנין מברכין עליה המוציא... אין הלכה כרבי מונא אתמר. ירושלמי ברכות ו ה, י ע"ג. [9-10] גמר אסור מלאכול... סלק אסור מלאכול. השוו בבלי תענית יב ע"א. [10] אמן אתכא דריש גלותא סמכינן. ראו בבלי ברכות נ ע"א; פסחים קג ע"א. [11] שמן מעכבו. בבלי ברכות נג ע"ב. [13] שלש תכיפות הן: תכף לסמיכה שחיטה, תכף לגאולה תפלה, תכף לנטילת ידים ברכה. ירושלמי ברכות א א, ב ע"ד. תיכף לסמיכה שחיטה. תוספתא מנחות י טז; נגעים ח י; בבלי ביצה כ ע"א; זבחים לג ע"א; מנחות צג ע"א; השוו ירושלמי ביצה ב ד, סא ע"ב; חגיגה ב ג, עח ע"א. תכף לגאולה תפלה. בבלי ברכות ד ע"ב; ט ע"ב. תכף לנטילת ידים ברכה. השוו בבלי ברכות נב ע"ב. [14] תכף לתלמידי חכמים ברכה. סדר אליהו רבה פרשה יח; השוו בראשית רבה פרשה עג, סימן ל. שנאמר... אי בעית אימא מהכא. השוו בבלי סנהדרין לט ע"ב. ויברכני ה' בגללך. בראשית ל כו. ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף. בראשית לט ה.

רש"י

מברך לפנייהם דלאו טפלה נינהו. ולא לאחריהם דברכת המזון פוטרתן. בין לפנייהם בין לאחריהם דלא פטר אלא מידי דזיין, והני לא זייני. פת הבאה בכסנין לאחר אכילה וברכת המזון היו רגילים להביא כיסנין, והן קליות, לפי שיפין ללב כדאמרינן בעלמא (עירובין כט ע"ב) הני כיסני דמעלו לליבא, ומביאין עמהן פת שנלושה עם תבלין כעין אובליאי"ש (עוגות, מטעמים) שלנו, ויש שעושין אותן כמין צפורים ואילנות ואוכלין מהן דבר מועט, ומתוך שנותנים בה תבלין הרבה ואגוזים ושקדים ומאכלה מועט לא הטעינוה ברכה מעין שלש, מידי דהוה אפת אורו ודוחן, דאמרינן בפרקין (לז ע"ב) בתחלה בורא מיני מזונות ולבסוף ולא כלום. פת פוטרת בין לפנייהם בין לאחריהם. דברים הבאים מחמת הסעודה ללפת בהן את הפת. אין טעונין ברכה דהוה להו טפלה, הלכך: כל מידי, בין מזון בין פירות, שהביאו ללפתן אין בו ברכה לא לפניו ולא לאחריו. שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה כגון דייסא, וכן כרוב ותרדין, שאינן לפתן ובאין למזון ולשובע. טעונין ברכה לפנייהן דלאו טפלה נינהו, ואינן בכלל לחם דנפטר בברכת המוציא. ולא לאחריהן דמיני מזון נינהו, וברכת המזון פוטרתן. דברים הרגילים לבא לאחר סעודה כגון פירות, אפילו הביאן בתוך הסעודה שלא מחמת לפתן. טעונין ברכה בין לפנייהן דלאו טפלה נינהו. בין לאחריהם דאין ברכת המזון פוטרתן, דלאו מזוני נינהו. דגורם ברכה לעצמו בכמה מקומות הוא בא, ומברכין עליו, ואף על פי שלא היו צריכים לשתייתו. רב הונא אכל תליסר ריפתי מפת הבאה בכסנין ולא בירך אחריה. אמר רב נחמן עדי כפנא גרסינן. עדי אלו, כלומר: אלו לרעבון נאכלו, ואכילה מרובה כזו לא נפטרת מברכה, אלא, כל שאחרים קובעין אכילתן בכך טעון ברכת המזון, כך פירש רב האי, ורבותינו פירשו: תליסר ריפתי מפת שלנו, ולא בירך אחריה משום דלא שבע, וקרא כתיב (דברים ח) ואכלת ושבעת וברכת, וכך פירש רב יהודאי בהלכות גדולות, ואינו נראה לי, דלית ליה לרב הונא והם החמירו על עצמן עד כזית ועד כביצה (ברכות לעיל כ ע"ב), ודלא כרבי מאיר ודלא כרבי יהודה (ברכות לקמן מט ע"ב). לחמניות אובליאי"ש בלעז. אסור מלאכול עד שיברך ברכת המזון, ויחזור ויברך על הבא לפניו, דכיון דגמר אסח דעתיה מברכה ראשונה ומסעודתיה. סלק אתמר אם סלק הלחם וכל האוכל מעל השלחן, ועדיין לא ברכו אסור לאכול. ריסתנא אמנישטרשיו"ן (מנה). אתכא דריש גלותא סמכינן ואין סילוקתנו סלוק, שדעתנו אם ישא משאות מאת פניו אלינו נאכל. הרגיל בשמן למשוח ידיו אחר אכילה. שמן מעכבו לענין ברכה, שאפילו גמר וסלק ולא משח ידיו עדיין סעודה קיימת ואוכל בלא ברכה. ולית הלכתא ככל הני שמעתתא אין סיום סעודה תלוי לא בגמר ולא בסלוק ולא בשמן, אלא במים אחרונים, כל זמן שלא נטל מים אחרונים הוא מותר לאכול, ומשנטל אסור לאכול. לנטילת ידים דמים אחרונים ברכת המזון, ולא יאכל כלום עד שיברך על מזונו. תכף לתלמיד חכם המקריבו אליו ומארחו בביתו. ברכה בביתו.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

הסוגיא הקודמת עסקה בברכה הראשונה על פרות משבעת המינים, ובסופה הובא מעשה ברב חסדא ורב המנונא שהוגשו להם תמרים ורימונים. אגב הסוגיא היא פותחת הסוגיא שלנו בדיון הלכתי במעמדם של פרות המוגשים בתוך הסעודה, כשהדוגמאות לכך הן שני פרות נוספים משבעת המינים: תאנים וענבים. רב הונא ורב נחמן סבורים שמברכים על פרות המוגשים בתוך הסעודה ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה [1], וכך מכריע רב פפא, בהגדירו פרות המוגשים בתוך הסעודה "דברים הבאים שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה" [3]. רב ששת סבור שמברכים לפנייהם ולאחריהם, ומבחין בינם לבין הפת הבאה בכיסנין, שמברכים לפנייהם ולא לאחריהם [1], ואילו רבי חייה סבור שאין מברכים עליהם כלל ודינם כשאר הפרפראות הבאות בתוך הסעודה, והפת פוטרם [2].

רב פפא, בסכמו את ההלכה בעניינים אלו, מבחין בין דברים הבאים בתוך הסעודה לדברים הבאים לאחר הסעודה, ובין דברים הבאים מחמת הסעודה לבין דברים הבאים שלא מחמת הסעודה [3]:

(א) דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה – מאכלים הבאים כפרפרת לפת, וגם מאכלים שדרכם להיאכל במנה העיקרית עם או בלי פת, המשמשים תחליף לפת¹ – אינם טעונים ברכה כלל, וברכת "המוציא" וברכת המזון פוטרות אותם, כפי שעולה גם מדברי בן זומא [4]. בעקבות דברי בן זומא מסבירה הגמרא שהוא הדין לכל הפרפראות הבאות מחמת הסעודה, פרט ליין הקובע ברכה לעצמו [5-6].²

(ב) דברים הבאים שלא מחמת הסעודה בתוך הסעודה – כגון פרות מתוקים שאינם נאכלים בדרך כלל עם הפת³ – טעונים ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה, כדעת רב הונא ורב נחמן [2-1].

(ג) מאכלים המוגשים כמנה אחרונה לאחר הסעודה טעונים ברכה לפנייהם ולאחריהם, אף אם טרם בירכו ברכת המזון.⁴

יוצאת דופן מן הלכה ג שבדברי רב פפא [3] היא פת הבאה בכיסנין – פת המוגשת עם הקינוחים⁵ – שברכתה האחרונה היא עצמה ברכת המזון; מכיוון שאין היגיון לברך ברכת המזון פעמיים ברצף קבע רב ששת שפת הבאה בכיסנין טעונה ברכה ראשונה אך לא ברכה אחרונה [1]; ואף על פי כן היא טעונה ברכת "המוציא" כשאר הקינוחים הטעונים ברכה ראשונה.⁶ מברייתא המובאת מפי האמורא הארץ-ישראלית רבי מונא עולה שזו היא דעת התנא רבי יהודה [8]. אך שמואל פטר את הפת הבאה בכיסנין אף מברכה ראשונה, וכך נהג גם רב הונא [7-8], מן הסתם משום שאכילתה נתפסת כהמשך לאכילת הפת שעליה קבעו את הסעודה, ודינה כדין כיכר שנייה של פת שהוגשה באמצע המנה העיקרית לאחר שאכלו את הפת שעליה בצעו בתחילת הסעודה. רב נחמן הבחין בין כמויות של פת הבאה בכיסנין הנאכלות במנה האחרונה: רגילים לאכול מעט מפת זו לאחר ששבעו מן המנה העיקרית והפת שעליה קבעו את הסעודה, ולכן היא מוגשת לשולחן בכיכרות קטנות המכונות "לחמניות" [8], אך מי שאוכל לחמניות רבות, כמות השווה לכמות של פת הנאכלת בדרך כלל במנה העיקרית, צריך לברך גם עליהן "המוציא" [7].⁷

1 כך לדעת רוב הראשונים, וכן נראה לפרש; ראו להלן, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: דברים הבאים בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה".

2 מכאן למדים בעלי התוספות (תוספות ברכות מא ע"ב, ד"ה אי הכי) שהמים נחשבים דבר הבא בתוך הסעודה מחמת הסעודה, והפת פוטרם מברכה, בניגוד לדעתו של בעל מחזור ויטרי. ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [3], ד"ה ויין פוטר כל מיני משקים.

3 לדעת רש"י ד"ה שלא מחמת הסעודה, ברכות מא ע"ב, גם תחליפי פת כגון דייסא נכללים בקטגוריה זו ומברכים עליהם ברכה ראשונה בתוך הסעודה; ראו להלן, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: דברים הבאים בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה".

4 כך לדעת רוב הראשונים. לגירסת רש"י ופירושו ראו להלן, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: דברים הבאים לאחר הסעודה".

5 כפי שפירשנו לעיל, הדיון בסוגיא טו, "טרוקנין", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: קביעת סעודה", פת הבאה בכיסנין היא פת של ממש המוגשת עם הקינוחים. לפירוש זה ופירושים אחרים ראו להלן, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: ריפתי, לחמניות ופת הבאה בכיסנין".

6 כך לשיטתנו שפת הבאה בכיסנין היא פת לכל דבר. לפירושים אחרים הברכה הראשונה היא "בורא מיני מזונות".

7 על הסיבה לכך ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [7].

מה דינם של קינוחים אחרים, פרט לפת הבאה בכיסנין? לכאורה ההלכה השלישית של רב פפא, "לאחר סעודה – טעונים ברכה בין לפנייהם בין לאחריהם" [3], מחייבת להתייחס אליהם כסעודה בתוך סעודה: יש לברך ברכה ראשונה לפנייהם וברכה אחרונה לאחריהם, ורק לאחר מכן לברך ברכת המזון על המנה העיקרית. אך לא כל הנאכל לאחר המנה העיקרית נחשב ל"דברים הבאים לאחר הסעודה". לפי המעשים וההלכות המובאים בסוף הסוגיא, מנה אחרונה נתפסת כ"אחר הסעודה" רק אם היא נאכלת לאחר סילוק השולחן [9], ובסעודה רבת משתתפים רק לאחר סילוק השולחן הראשי [10], או רק לאחר שהוחלט על ברכת המזון וסכו את הידיים בשמן לקראת ברכת המזון [11-12], או רק לאחר שנטלו ידיהם למים אחרונים [13]. ההלכה היא כדעה האחרונה, ומסתבר שההלכה של רב פפא בעניין דברים הבאים לאחר הסעודה, וכן ההלכות של רבי מונא ורב נחמן בעניין פת הבאה בכיסנין, אינן אליבא דהלכתא לפי בעל הגמרא שלנו: כל קינוח הנאכל לפני נטילת ידיים במים אחרונים נחשב "בתוך הסעודה", ואילו לאחר נטילת ידיים במים אחרונים יש לברך מיד, וממילא הקינוח מוגש לאחר ברכת המזון ומברכים לפנייה ולאחריה.

דברים הבאים לאחר הסעודה

אם אכן ההלכה היוצאת מן המעשים והמימרות שבסוף הסוגיא היא שאפילו הקינוח הרגיל, המוגש לאחר המנה העיקרית אך לפני סילוק השולחן או נטילת ידיים במים אחרונים, נחשב "בתוך הסעודה", מדוע טרח רב פפא להתייחס ל"דברים הבאים" לאחר הסעודה שמברכים לפנייהם ולאחריהם? דומה שיש להבחין בין המעשים [9-10] לבין המימרות [11-14]. אמנם בסוגיא במתכונתה הנוכחית גמר האכילה, סילוק השולחן, נטילת ידיים במים אחרונים וסיכת הידיים בשמן נתפסים כרצף אחד של פעולות שניתן לראות בהן סימנים לסיום הארוחה, והלכה כדברי האומר שאין הסעודה נגמרת עד שייטלו ידיהם ממש, אך אין זה אלא משום שבעל הגמרא צירף את המימרות [11-14] לסוף הסוגיא וקבע: "לית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רב חייא בר אשי אמר רב... תיכף לנטילת ידיים ברכה", מה שיצר את הרושם שמדובר ברצף אחד. על ידי צירוף מימרת רב פפיסקא [11] למעשים הקודמים לו יצר בעל הגמרא את הרושם ש"שמן מעכבו" [11-12] פירושו מעכבו מלאכול קינוח, ועל ידי הקביעה "לית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא... תכף לנטילת ידיים ברכה" [13] יצר בעל הגמרא את הרושם ש"תיכף לנטילת ידיים ברכה" פירושו שאין להפריד בין נטילת ידיים לברכת המזון באכילת קינוח.

ברם, קשה להניח שזו הייתה המשמעות המקורית של הפיסקאות [11-14]. הלשון "מעכבו", המשמש במימרות בעניין השמן [11-12], משמעו בכל מקום מניעת קיום מצווה או מניעת הליך הלכתי כגון סיום נזירות, ולא מניעת אכילה או פעולה אחרת שאינה מצווה. ואף על פי שבהקשר הנוכחי המצווה הרלוונטית אינה מוזכרת בשמה, ודברי האמוראים בפיסקאות [11-12] מצטיירים כהמשך המעשים שקדמו להם, ובהם הנושא הוא הימנעות מאכילה נוספת ללא ברכה בגמר הארוחה, ספק אם רב ורב כהנא היו מתייחסים להימנעות מאכילה בלשון "מעכבו", מה גם שרב ורב כהנא חיו ופעלו לפני האמוראים שדנו בהגדרת גמר האכילה בפיסקאות [9-10]. הדעת נותנת, אפוא, שפיסקאות [11-14] יסודן בהקשר אחר שבו היה ברור ששמן מעכב קיום מצווה. והנה בבבלי ברכות נג ע"ב מצאנו סוגיא כדלהלן:

תנו רבנן: שמן מעכב את הברכה, דברי רבי זילאי. רבי זיואי אומר: אינו מעכב. רבי אחא אומר: שמן טוב מעכב. רבי זוהמאי אומר: כשם שמזוהם פסול לעבודה כך ידיים מזוהמות פסולות לברכה. אמר רב נחמן בר יצחק: אנא לא זילאי ולא זיואי ולא זוהמאי ידענא, אלא מתניתא ידענא, דאמר רב יהודה אמר רב, ואמרי לה במתניתא תנא: והתקדשתם, אלו מים ראשונים. והייתם קדושים, אלו מים אחרונים. כי קדוש, זה שמן. אני ה' אלהיכם, זו ברכה.

אין ספק שהמימרות של רב ורב כהנא בסוגיא שלנו [11-12] שייכות אף הן לדיון הזה: רב ורב כהנא הכריעו במחלוקת שבברייתא וקבעו ששמן מעכב את ברכת המזון רק למי שרגיל לסוך את ידיו לאחר האכילה: מי שרגיל בכך חייב להקדים את הסיכה לפני הברכה כדי לכבד את הברכה,

ובשבילו אין די בנטילת ידיים במים אחרונים אלא צריך גם לסוך אותן בשמן. רב אף מצא לכך אסמכתא בויקרא כ ז, כפי שמציין רב נחמן בר יצחק בסוף הסוגיא בדף נג ע"ב.

נמצינו למדים ש"שמן מעכבו" בפיסקאות [11-12] אין פירושו מעכבו מלאכול קינוח, אלא מעכבו מלברך ברכת המזון, נושא שלא נדון כלל עד כה. ופשוט הוא שאף המימרא "תיכף לנטילת ידיים ברכה" [13] לא נועדה במקורה למנוע אכילת קינוח לאחר נטילת ידיים במים אחרונים: הרי מטרת המים האחרונים היא לנקות את הידיים מן האוכל לפני הברכה, ואין צריך לומר כלל שאין לזהמן מחדש בקינוח. נראה שאף המימרא "תיכף לנטילת ידיים ברכה" [13] מתייחסת לנושא השמן: רב חייא בר אשי חולק בשם רב על ההלכה שיוחסה לו בעניין השמן, וקובע שאין לסוך את הידיים בשמן בין נטילה לברכה.⁸ במקור לא היה, אפוא, שום קשר בין פיסקאות [11-14] לסוגיא שלנו. המימרות המקוריות אין עניינן כלל הגדרת סיום הסעודה לצורך הבחנה בין "תוך הסעודה" ל"אחר הסעודה": לא נחלקו אמוראי בבל אלא בשאלה אם יש [11-12] או אין [13] לסוך את הידיים בין הנטילה לברכה, כפי שנחלקו תנאים בבבלי המובאת בבבלי ברכות נג ע"ב. הלכה כרב חייא בר אשי בשם רב, שאסור להפסיק כלל בין נטילת ידיים לברכה, אף לא בסיכת הידיים בשמן, ואף לאלה הרגילים לסוך את הידיים בשמן לאחר הארוחה.

אם כן, מהו הקינוח שעליו מברכים ברכה ראשונה וברכה אחרונה משלו, הנאכל לפני ברכת המזון, המכונה בפי רב פפא "דברים הבאים לאחר הסעודה"? לכל הדעות מנה אחרונה זו היא מנה המוגשת לפני נטילת הידיים או נטילתן וסיכתן בשמן. חבריו של רב פפא סברו שזו מנה המוגשת לאחר שגמרו לאכול את המנה העיקרית [9], רב פפא עצמו סבר שמדובר במנה המוגשת על שולחן שני, לאחר סילוק השולחן של המנה הראשונה [9], וכן סברו רבי זירא ורבא, אלא שלדעת רבא בסעודה רבת משתתפים על שולחנות רבים אין הולכים אחר סילוק השולחן הקטן שמסובים עליו, אלא אחר השולחן הראשי [10]. ברם, אף רבא סבר שברגיל סילוק השולחן שעליו מוגשת המנה העיקרית מחייב ברכה ראשונה ואחרונה על הקינוח.

וכך שנינו בתוספתא ברכות ד יד:

רבן שמעון בן גמליאל או': פרוטות סימן גדול לאורחין. כל זמן שאורחין רואין את הפרוסות – יודעין שדבר אחר בא אחריהן. ככר שלם, דגה וקטנית – יודעין שאין דבר אחר בא אחריהן.

משסולק השולחן עם הפרוסות שנשארו מבציעת הפת, או משסולקו הפרוסות הללו מן השולחן, ניתן לצפות לפי רבן שמעון בן גמליאל לדברים הבאים אחריהן, היינו "דברים הבאים לאחר הסעודה" שבדברי בן זומא [4] ורב פפא [3] בסוגיא שלנו. בימי רבן שמעון בן גמליאל לא היו דברים אלו מיני מתיקה אלא "ככר שלם, דגה וקטנית". משהוגשו אלו לשולחן, סימן הוא שזו המנה האחרונה, ומן הסתם יש לברך עליה ברכה ראשונה ואחרונה.

נמצינו למדים שהן בארץ ישראל הן בבבל הגישו מנה עיקרית ומנה אחרונה, ואלו נתפסו כמנות נפרדות לחלוטין. כל מה שהוגש במנה העיקרית נתפס כטפל לפת ונפטר בברכת "המוציא" ובברכת המזון על הפת, פרט ל"דברים הבאים בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה", דהיינו פרות מתוקים, ואולי גם תחליפי פת או כיוצא באלו מן הדברים המזינים, שאם הוגשו לצד הפת אין הפת פוטרם. ואף על פי שלא בירכו ברכת המזון עד לסוף הסעודה כולה, נהגו לאכול מנה אחרונה לאחר סילוק השולחן המנה העיקרית. למנה אחרונה זו התייחסו כסעודה קטנה בתוך הסעודה, ובירכו על רוב המאכלים המוגשים כקינוח ברכה ראשונה ואחרונה. על פת שהוגשה במנה אחרונה, המכונה "פת הבאה בכיסנין", לא בירכו ברכה אחרונה, שכן ברכתה ברכת המזון, ולא ראו היגיון בחזרה על ברכת המזון פעמיים, פעם כסיום הסעודה שבתוך הסעודה ופעם כסיום הסעודה העיקרית. יש שבירכו לפני ברכת "המוציא", ויש שלא עשו כן משום שראו בפת זו ממשיכה של הפת שעליה בצעו בתחילת הארוחה. אחרים הבחינו בין כמות קטנה של פת הבאה בכיסנין, שלא בירכו עליה "המוציא", לבין כמות גדולה, שעליה בירכו "המוציא".

8 כך בהקשר של הפיסקאות [11-14]. אך במקבילות מפרשים שהמימרא "תיכף לנטילת ידיים ברכה" מתייחסת למים ראשונים דווקא; ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקאות [11-13].

ברם, בעל הגמרא שלנו הופך הלכות אלו בקשר למנה האחרונה על פיהן, בהצמידו למעשים שבסוף הסוגיא שלנו בעניין פת הבאה בכיסנין וסילוק השולחן מימרות בעניין סיכה ונטילת ידיים לאחר המזון. מרצף המעשים והמימרות מתברר שכל ההלכות בעניין סיום הסעודה והמנה האחרונה אינן אליבא דהלכתא, אלא כל הנאכל עד למים אחרונים נכלל במנה העיקרית. משנטלו ידיהם במים אחרונים חובה לברך ברכת המזון מיד, וצריך לשמור את הקינוח עד לאחר ברכת המזון ולברך לפניו ולאחריה.

מה הניע אותו לעשות זאת, וכיצד הרשה לעצמו לסתור את פסקי ההלכה האמוראיים במעשה עריכה זה? שתי תשובות עולות על הדעת:

(א) אפשר שהמניע לכך היה שינוי במנהגי האכילה: בימי התנאים והאמוראים הן בארץ ישראל הן בבבל הוגש הקינוח ברגיל על שולחן שני, או על אותו שולחן אך לאחר סילוק שיירי המנה העיקרית, ואך טבעי הוא שראו במנה האחרונה "סעודה בתוך סעודה" שראוי לברך עליה תחילה וסוף, לפני שמברכים ברכת המזון על המנה העיקרית. לא כן בימי בעל הגמרא שלנו. בימיו נהגו לאכול את הארוחה כולה – מנה עיקרית ומנה אחרונה – על שולחן אחד, ואפשר שהגישו את המנה האחרונה עוד בטרם פינו את השולחן משיירי המנה העיקרית. בנסיבות אלו הפסיקו לראות בקינוח "סעודה בתוך סעודה", וראו במנות הקינוח "תוספות" בדומה למנות המנה העיקרית, ואם התוספות המוגשות עם הפת נחשבות טפלות לפת אזי הוא הדין לקינוחים. אפשר שבאופן טבעי הפסיקו לברך על הקינוחים תחילה וסוף, ובעל הגמרא שלנו, שביקש להצדיק את המנהג, הוציא את המחלוקת בעניין סיכת הידיים בשמן מהקשרה המקורי והצמיד אותה לסוגיא שלנו. בהקשר הנוכחי "לית הלכתא ככל הני שמעתתא" מתייחס לדברים הבאים לאחר הסעודה – אין הלכה לא כרב פפא [9] ולא כרבי זירא ולא כרבא [10]. בין אם גמרו לאכול את הפת ופרפראותיה בין אם לאו, בין אם סולק השולחן של המנה העיקרית בין אם לאו, בין אם סכו את הידיים בשמן בין אם לאו, כל עוד לא נטלו ידיים במים אחרונים נחשבים הקינוחים המוגשים "דברים הבאים בתוך הסעודה", ואין צורך לברך עליהם. ואף משנטלו ידיים לברכת המזון אין יישום של ממש להלכה של רב פפא בפסקא [3], שכן גם אז אין אוכלים קינוח כ"סעודה בתוך הסעודה" לפני ברכת המזון, עם ברכה ראשונה ואחרונה, אלא מברכים ברכת המזון על המנה העיקרית תכף לאחר נטילת ידיים, ורק לאחר ברכת המזון אוכלים קינוח בברכה ראשונה ואחרונה.

(ב) כפי שנראה להלן, בירושלמי ברכות ו ה, י ע"ג נאמר שלדעת רבי יוחנן אין לברך ברכה ראשונה או ברכה אחרונה על המנה האחרונה, בין אם אכל מאותו מין במנה העיקרית ובין אם לאו. אפשר שבעל הגמרא שלנו פעל כדי להכריע את ההלכה כדעת רבי יוחנן וההלכה הארץ-ישראלית, בניגוד להלכה הבבלית המקובלת.

אפשר גם שזה וזה גרם.

התפתחות זו של הסוגיא על רבדיה הניבה שיטות רבות בין הראשונים:

1. מדברי רבנו חננאל⁹ משתמע שהוא סבר שפיסקאות [11-14] אינן עניין לסוגיא שלנו, אלא עניין נפרד: לאחר גמר הסעודה וסילוק השולחן יש לברך ברכה ראשונה לפני אכילת הקינוח, ואילו בין מים אחרונים לברכת המזון אין להפסיק כלל – לא באכילה ולא בסיכה. קינוח הבא לאחר "שכבר סלקו את הפת מלפניהם ועדיין לא רחצו ידיהן" טעון ברכה לפניו ולאחריו, כרב פפא. כן פירש גם הרשב"א,¹⁰ אך כפי שנראה להלן לדעת הרשב"א פיסקות [3] ו-[9-10] עוסקות אך ורק בפרות הבאים בתוך הסעודה או לאחר הסעודה. כל שאר המאכלים הפת פוטרם, גם לאחר סילוק השולחן.
2. רש"י ראה בסוגיא רצף אחד, אך הוא ניסה לפרש את דברי רב פפא המקוריים [3] אליבא דמסקנת הסוגיא [13]: כל הנאכל לפני המים האחרונים נחשב "בתוך הסעודה". תיכף

9 רבנו חננאל ברכות מא ע"ב, ד"ה אמר רב פפא; מב ע"א, ד"ה שלש תכיפות הן.
10 חידושי הרשב"א, ברכות מא ע"ב, ד"ה שלא מחמת הסעודה; מב ע"א, ד"ה ולית הלכתא.

לנטילת ידיים ברכה", ולכן קינוחים שלא הוגשו לפני המים האחרונים נאכלים רק לאחר ברכת המזון. אך אם כן הדבר, פשוט הוא שדברים אלו טעונים ברכה בין לפנייהם בין לאחריהם, ולא היה צורך לרב פפא להתייחס אליהם כלל. לכן נאלץ רש"י לפרש שפת הבאה בכיסנין נאכלת לאחר ברכת המזון ואין מברכים לאחריה משום שברכתה "שהכל"¹¹ וכן נאלץ רש"י להגיה בדברי רב פפא ולקבוע שהסיפא של דברי רב פפא עוסק בדברים הבאים בתוך הסעודה, "הרגילין לבוא לאחר הסעודה"¹² דהיינו קינוחים המוגשים עם המנה העיקרית, או על כל פנים לפני המים האחרונים. שלא כמו שאר הדברים הבאים בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה, קינוחים המוגשים לפני ברכת המזון טעונים ברכה לפנייהם ואחריהם.

3. בעלי התוספות פסקו כמסקנה האחרונה שלנו, אליבא דבעל הסוגיא, והצדיקו זאת בדרך שהצדקנו את המהלך של עורך הסוגיא עצמו: שינוי במנהגי האכילה. על דברי רב פפא המקוריים בעניין "דברים הבאים לאחר הסעודה" העירו בעלי התוספות: "ועכשיו אין לנו דין זה, דאין מנהג שלנו למשוך ידינו מן הפת כלל עד לאחר ברכת המזון, אלא כל שעה שאנו אוכלין פירות או שום דבר קודם ברכת המזון דעתנו לאכול פת כל שעה"¹³. אך התוספות לא זיהו את העמדה הזאת עם מסקנת הסוגיא, "ולית הלכתא ככל הני שמעתתא אלא... תיכף לנטילת ידיים ברכה", אלא קבעו "וקיימא לן כפסק דרב פפא"¹⁴. זאת משום שהתוספות פירשו שגם בעל הגמרא שלנו, שראה בנטילת ידיים במים אחרונים גמר הסעודה, מסכים עם ההלכה של רב פפא, ומי שאוכל קינוח לאחר מים אחרונים מברך עליו תחילה וסוף. ולא זו בלבד אלא שהתוספות אף תהו על כך שרבי זירא לא אכל קינוחים לאחר סילוק השולחן ולפני נטילת ידיים, וביקשו להעמיד את דברי רבי זירא לאחר נטילת ידיים או "הב לן ונברין"¹⁵. מדבריהם משתמע שאין מחלוקת בסוגיא שלנו כלל, אלא סילוק השולחן שבמעשים [9-10] הוא לאחר אמירת "הב לן ונברין", המקביל לשיטתו לנטילת ידיים במים אחרונים.¹⁶ בשעה זו ניתן לאכול פת או דברים אחרים, כל עוד מברכים עליהם תחילה. אך מכיוון שבימינו אין רגילים להגיש קינוחים בשלב מאוחר זה של הסעודה, אין הלכה זו נוהגת בימינו. לשיטת התוספות עלינו לפרש ש"לית הלכתא ככל הני שמעתתא" מתייחס רק למימרות בעניין השמן, אך ההלכות בעניין גמר הסעודה וסילוק השולחן אינן סותרות את ההלכה "תיכף לנטילת ידיים ברכה", וממילא אין צורך להכריע ביניהן.

4. הרא"ה והריטב"א¹⁷ רואים בסוגיא שלנו רצף אחד, אך הם אינם מפרשים את הפיסקאות [10-14] לאור מה שקדם להן, אלא להפך – הם מפרשים את המעשים בפיסקאות [9-10] לאור פיסקאות [10-14]. לדעתם, ההלכה של רב פפא בפיסקא [3] מתייחסת רק לפרות,¹⁸ כדעת הרשב"א, אך היא מוחלטת, והיא מתייחסת אפילו לפרות הבאים לפני סילוק השולחן: תאנים וענבים המוגשים לקינוח טעונים ברכה ראשונה וברכה אחרונה. כשחברי רב פפא נמנעו מלאכול לאחר גמר הסעודה, וכשרב פפא ורבי זירא נמנעו מלאכול לאחר סילוק השולחן, הם לא היו מוכנים לאכול פרות או קינוח כלל – אף לא בברכה ראשונה – שכן סברו שגמר הסעודה או סילוק השולחן כמוהם כהחלטה לברך ברכת המזון. ברם מסקנת הסוגיא היא שאין הלכה כן: כל עוד לא נטלו ידיים במים אחרונים ניתן לאכול פרות וקינוחים בתור "דברים הבאים לאחר המזון", ורק נטילת ידיים מחייבת לברך ברכת המזון באופן מידי.

11 רש"י ברכות מא ע"ב, ד"ה פת הבאה בכיסנין.

12 רש"י ברכות מא ע"ב, ד"ה דברים הרגילין.

13 תוספות ברכות מא ע"ב, ד"ה לאחר הסעודה.

14 תוספות, שם.

15 תוספות ברכות מב ע"א, ד"ה רבי זירא לא אכל; ד"ה תכף (ושם מן הסתם "אסור לאכול עד שיברך" פירושו ברכה ראשונה).

16 תוספות ברכות מב ע"א, ד"ה תכף.

17 חידושי הרא"ה ברכות מב ע"א, ד"ה רב פפא, ד"ה אמר ליה לא סבר, ד"ה אמר ליה סלק איתמר וד"ה ולית הלכתא; חידושי

הריטב"א שם, ד"ה לא סבר לה מר.

18 חידושי הרא"ה וחידושי הריטב"א ברכות מא ע"ב, ד"ה אמר רב פפא וד"ה דברים הבאים לאחר הסעודה.

5. הרא"ש ראה בסוגיא שלנו רצף אחד, ופירש אותה כפי שפירשנו אליבא דבעל הגמרא שצירף את הפיסקאות [10-14] לסוגיא. הרא"ש פוסק כבעל הגמרא שלנו: אין להקפיד על סילוק השולחן או סילוק הפת מן השולחן כדי לחייב את הקינוח בברכה, וגם אין להקפיד על אי-סילוקם כדי לפטור את הקינוח מברכה כדעת בעלי התוספות, אלא "כל זמן שלא נטל ידיו לברכה יכול לאכול, דאמרינן ולית הלכתא ככל הני שמעתתא אלא כי הא דאמר רב חייא בר אשי אמר רב שלוש תכיפות הן... תכף לנטילת ידים ברכה"¹⁹.

לדברינו, הראשונים נזקקו לפירושים הללו משום שהסוגיא כמות שהיא יסודה בהרכבת כלאיים: בעל הגמרא ביקש להצדיק שינוי שחל בהלכה האמוראית בעניין "דברים הבאים לאחר הסעודה", הבאה לידי ביטוי בפיסקאות [1-10], על ידי הוספת סוגיא אחרת מן המוכן [10-14] לסוף הסוגיא המקורית. הנושא המקורי של הסוגיא האחרת היה הפסקה בין המים האחרונים לברכה כדי לטוך את הידיים בשמן, ולא היה שום קשר בין שמן ונטילת ידיים [10-14] לבין ההבחנה בין "תוך הסעודה" ל"אחר הסעודה" שבדברי רב פפא [3]. לעומת זאת, המעשים בפיסקאות [9-10] הם חלק אינטגרלי מן הסוגיא המקורית, והם נועדו לתחום את הסעודה לצורך ההבחנה הזאת שבדברי רב פפא [3].

דברים הבאים בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה

עד כה התמקדנו בעיקר בחלק האחרון של מימרת רב פפא המתייחס למנה האחרונה. ברם, רב פפא פסק הלכה גם בעניין המנה העיקרית: הוא הכריע כרב הונא ורב נחמן [1] שהפת פוטר רק את המאכלים המוגשים במנה העיקרית "מחמת הסעודה" מברכה ראשונה, ואילו על דברים הבאים בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה יש לברך ברכה ראשונה [3]. זאת בניגוד לדעתו של רב ששת שמברכים עליהם גם ברכה אחרונה [1], ובניגוד לדעתו של רבי חייא שאין לברך לא לפנייהם ולא לאחריהם [4]. יוצא דופן מבחינה זו הוא היין, שמברכים לפניו לכל הדעות [5-6]. מפשוטה של הסוגיא עולה שהביטוי "דברים הבאים בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה" כולל לפחות את התאנים והרימונים המוזכרים בראש פיסקא [1], וכך מפרשים כל הראשונים. אך מקצתם²⁰ קובעים שבמקרים יוצאי דופן אף פרות מתוקים יכולים לבוא "מחמת הסעודה", כפי שמפורש בירושלמי ברכות ו ה, י ע"ג:

אמר רבי חנינא: בר סיסי הון אילין דנשייא משלחין ליה ניקלווסין והוה שבק לון בתר מזוניה ומברך עליהן תחילה וסוף. רב חונה אכל תמרין עם פיסתיה. אמר ליה רב חייא בר אשי: פליג את על רבך? שובקין בתר מזונך ואת מברך עליהן תחילה וסוף! אמר ליה: אינין אנין עיקר נגיסתי.

מן הירושלמי משתמע שרב הונא מבין שבדרך כלל יש לברך ברכה ראשונה על דברים הבאים בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה, אך הוא אומר לרבי חייא בר אשי שמכיוון שהתמרים הם עיקר ארוחתו אין הוא מברך עליהם. מכאן הסיקו מקצת הראשונים שאף פרות מתוקים יכולים לבוא בתוך הסעודה מחמת הסעודה, וההכרעה בעניין זה היא סובייקטיבית. ברם, מקבילה למעשה זה נשתמרה בבבלי חולין קיא ע"ב, ושם הסברו של רב הונא לרב חייא בר אשי שונה:

רב הונא ורב חייא בר אשי הוו יתבי, חד בהאי גיסא דמברא דסורא, וחד בהאי גיסא דמברא... למר אייתו ליה תאנים וענבים בתוך הסעודה ואכל ולא בריך, מר א"ל לחבריה: יתמא! עבד רבך הכי?... ומר א"ל לחבריה: אנא כר' חייא סבירא לי, דתני ר' חייא: פת פוטר כל מיני מאכל, ויין פוטר כל מיני משקין.

19 רא"ש ברכות פרק ו, סימן לא.

20 רב האי גאון בתשובה בשם "חד פירושא" (ראו ב"מ ליון, אוצר הגאונים – הפירושים, כרך א, ברכות, עמ' 58, סימן קפב); רבנו חננאל ברכות מא ע"ב, ד"ה אמר רב פפא, בשם "יש מי שאומר".

מכאן שהבבלי אינו סבור שיש ממד סובייקטיבי בעניין זה: לרבי חייא כל המוגש בתוך הסעודה – דהיינו המנה העיקרית – טפל לפת, וכך סובר רב הונא, אך לרב פפא ישנם דברים שמבחינה אובייקטיבית אינם "מחמת הסעודה", ומברכים עליהם ברכה ראשונה גם בתוך הסעודה. נחלקו הראשונים אם הקטגוריה "דברים הבאים בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה" כוללת יותר מפרות מתוקים, כגון תאנים וענבים המוזכרים בראש הסוגיא:

1. לפי הרשב"א, הרא"ה והריטב"א,²¹ כל הסוגיא שלנו עוסקת רק בפרות מתוקים. הפת פוטר את כל שאר המאכלים מברכה ראשונה ואחרונה אף כשהם באים לאחר הסעודה, וכל שכן כשהם מוגשים עם הפת. לגבי פרות מתוקים יש להבחין בין אלו המשביעים, שהפת פוטרם, לבין אלו המוגשים בגלל טעמם, לתענוג, הטעונים ברכה ראשונה.

2. לפי רש"י, הסוגיא שלנו עוסקת בכל המאכלים. "דברים הבאים בתוך הסעודה מחמת הסעודה" הם אך ורק דברים הבאים ללפת את הפת, כגון בשר וירקות.²² "דברים הבאים בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה" כוללים לא רק פרות מתוקים, שאינם נאכלים בדרך כלל עם הפת גם כשהם באים בתוך הסעודה ולא ניתן לומר שהם באים ללפת בהם את הפת,²³ אך גם תחליפי פת, שניתן היה לבנות סביבם ארוחה גם ללא פת.²⁴ מאכלים אלו, כגון אורז או דייסא או ירקות עתירי קלוריות ככרוב או לפת – ששימשו בימי הגמרא ובימי רש"י תחליפי פת, כמו תפוחי אדמה בימינו – אינם באים ללפת בהם את הפת, ולכן אין הפת פוטרם לפי רב פפא ולפי מסקנת הסוגיא.

3. לפי רבנו חננאל²⁵ ובעלי התוספות²⁶ הסוגיא שלנו עוסקת בכל המאכלים, אך רק פרות מתוקים ומיני מתיקה אחרים נחשבים "שאינם מחמת הסעודה" משום שהם מוגשים בדרך כלל כקינוחים, ורק עליהם יש לברך ברכה ראשונה כשהם מוגשים עם המנה העיקרית.

פירוש הרשב"א, הרא"ה והריטב"א אינו הולם את לשון הסוגיא; אילו התכוון רב פפא לפרות בלבד הוא היה נוקט בלשון "פרות". פירוש רש"י מסתבר מבחינה תאורטית, ואף על פי כן מוקשה הוא. כפי שהעירו הראשונים, משנה מפורשת היא שהפת פוטרת פרפראות, ואף מעשה קדרה לבית הלל.²⁷ במשנה הבאה, משנה ה בפירקין, שנינו:

ברך על היין שלפני המזון, פטר את היין שלאחר המזון. ברך על הפרפרת שלפני המזון, פטר את הפרפרת שלאחר המזון. ברך על הפת, פטר את הפרפרת; על הפרפרת, לא פטר את הפת. בית שמאי אומרים: אף לא מעשה קדרה.

זאת ועוד: עצם העובדה שמוגשים תחליפי פת בסעודה שקבעו על הפת מצביע על כך שהם לא נתפסו במעמד זה כתחליפי פת.

לכן נראה שדברי רב פפא מתפרשים כפשוטם רק כדעת רבנו חננאל ובעלי התוספות: דברים הבאים בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה הם דברים כגון תאנים ורימונים שאין רגילים להגישם כלל במנה העיקרית, אלא כקינוחים, במנה האחרונה. מי שבכל זאת אוכל אותם כחלק מן המנה העיקרית מברך עליהם ברכה ראשונה, אך לא ברכה אחרונה, ומי שאוכל אותם כקינוח מברך לפנייהם ולאחריהם, משום שאז הם מהווים סעודה בתוך סעודה.

ברם גם על פירושם ניתן להקשות, מה מחדש לנו רב פפא? הרי משנה מפורשת היא: "ברך על הפת, פטר את הפרפרת!" בעל המאור²⁸ הסביר שהביטוי "פרפראות" במשנה ה בפירקין מתייחס

21 938 ראו ציונים לעיל, הערות 7 ו-16.

22 רש"י ברכות מא ע"ב, ד"ה דברים הבאים מחמת הסעודה.

23 רש"י שם, ד"ה הביאו לפנייהם.

24 רש"י שם, ד"ה שלא מחמת הסעודה.

25 רבנו חננאל, ברכות מא ע"ב, ד"ה אמר רב פפא.

26 תוספות ברכות מא ע"ב, ד"ה הלכתא.

27 ראו תוספות שם. אך ראו דברי בעל המאור המובאים להלן בסמוך.

28 בעל המאור ד"ה אמר רב פפא, דפי הרי"ף כט ע"א.

לדברים הנמצאים על השולחן בשעת בציעת הפת, ואילו הביטויים "הביאו לפניו" ו"דברים הבאים" בדברי האמוראים שבפיסקאות [1] ו-[3] בסוגיא שלנו מתייחסים אך ורק לדברים שלא היו על השולחן בשעת בציעת הפת. רב פפא מחדש לנו שהפרפראות שהפת פוטרתן אינן רק תבשילים ומאכלים הנמצאים על השולחן בשעת בציעת הפת, שאז פשוט שברכת "המוציא" על העיקר חלה גם עליהם, אלא גם דברים המובאים לאחר מכן לשולחן ללפת בהם את הפת: "דברים הבאים" לשולחן "בתוך הסעודה", דהיינו לאחר בציעת הפת, שהם "מחמת הסעודה". לעומת זאת, דברים הבאים לשולחן בתוך הסעודה שאינם מחמת הסעודה אינם נפטרים בברכת "המוציא", ואף על פי כן, מפני שהם נאכלים בסופו של דבר עם הפת, ברכת המזון פוטרתם, ואין רואים בהם סעודה בתוך סעודה.

ריפתי, לחמניות ופת הבאה בכיסנין

נושא אחרון הנידון בסוגיא שלנו הוא פת הבאה בכיסנין שדינה שונה משאר המאכלים המוגשים בתוך הסעודה או לאחר הסעודה. לפי רב ששת, "אין לך דבר שטעון ברכה לפניו ואין טעון ברכה לאחריו אלא פת הבאה בכסנין בלבד", ואף על פי שחבריו חולקים עליו ומוסיפים גם פרות הבאים בתוך הסעודה לקטגוריה זו, דומה שאין הם חולקים על עצם ההלכה שעל פת הבאה בכיסנין מברכים ברכה ראשונה ולא ברכה אחרונה. כפי שפירשנו לעיל, בהקשר זה ברור שפת הבאה בכיסנין פירושה פת רגילה המוגשת עם המנה האחרונה. לפי הפירוש שהצענו, כל האמוראים תמימי דעים הם שבניגוד לקינוחים אחרים אין מברכים לאחר פת הבאה בכיסנין, משום שאין טעם לברך ברכת המזון פעמיים ברצף.

כן נראה לנו לפרש גם את האזכורים האחרים של פת הבאה בכיסנין בסוגיא שלנו, המכונה גם "ריפתי" ו"לחמניות": הכינוי "ריפתי" מצביע על כך שמדובר בפת רגילה לכל דבר, ואילו מן הכינוי "לחמניות" משתמע שמדובר בכיכרות קטנות של לחם, פת רגילה. רב ששת קבע שמברכים לפני פת הבאה בכיסנין המוגשת כדרכה בשעת הקינוח [1], כדעת רבי יהודה בבביתא [8]. אך רב יהודה פסק שאין לעשות כן, ואף ציטט את רבו שמואל שפוסק כך, ואף רב הונא נמנע מלברך על פת הבאה בכיסנין גם כשאכל שלוש עשרה כיכרות ממנה, מה שהפך את המנה האחרונה של סעודתו לגדולה יותר מן המנה העיקרית, ורב נחמן נוף בו על כך [7].

לדברינו המשמעות של "פת הבאה בכיסנין" אחידה לאורך כל הסוגיא: הן המימרא של רב ששת [1] הן המעשה ברב הונא [7] הן המעשה ברב יהודה ותלמידיו [8] עוסקים בפת רגילה הנאכלת בסוף הסעודה, כמנה אחרונה. לפירושנו שני המעשים עוסקים במי שלא בירך ברכה ראשונה – ברכת "המוציא" – על פת הבאה בכיסנין, שכן פשוט הוא שבנסיבות אלו מברכים ברכת המזון פעם אחת והיא מוציאה ידי חובת ברכה אחרונה הן על המנה העיקרית הן על הקינוח. כמו כן, לפירושנו ברור מדוע אמר רב נחמן "כל שאחרים קובעים עליו סעודה צריך לברך" [7] ואילו רב יהודה אומר שמברכים "המוציא" על לחמניות אם "קבע סעודתיה עליהו" בעצמו [8]: רב נחמן מדבר על כמות ה"ריפתי" הנאכלים במנה אחרונה, וקובע שאם ה"ריפתי" זהים כמותית לכמות הלחם שאחרים אוכלים במנה עיקרית יש לברך לפנייהם שוב "המוציא". רב יהודה אומר שמי שקובע סעודתו באופן חריג על "לחמניות", כיכרות קטנות שרגילים לאכול אותן לקינוח, מברך עליהן "המוציא", בניגוד למי שאוכל אותן כפת הבאה בכיסנין שאינו מברך לפנייהן כלל.

לדברינו, על סוגי מאפה שאינם פת מברכים "בורא מיני מזונות" בין אם קבע עליהם סעודה בין אם לאו. כיוצא בזה פירשנו לעיל, לח ע"א (סוגיא טו, "טרוקנין", [8-10]) בעניין "כובא דארעא", שהם לפירושנו סופגנין שהוכנו במחבת או בשמש:²⁹

אמר ליה אביי לרב יוסף: האי כובא דארעא מאי מברכין עלייה? אמר ליה: מי סברת נהמא הוא? גובלא בעלמא הוא ומברכין עלייה בורא מיני מזונות.

מר זוטרא קבע סעודתיה עלויה, וברך עלויה המוציא לחם מן הארץ ושלש ברכות. אמר מר בר רב אשי: ואדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח, מאי טעמא – לחם עוני קרינן ביה.

רב יוסף סבר שכובא דארעא אינה פת, משום שאיננה מאפה תנור אלא בצק בעלמא. מר זוטרא, לעומת זאת, ראה בה פת לכל דבר, ולכן קבע עליה סעודה וברך עליה "המוציא" ו"שלוש ברכות". מר בר רב אשי נקט בעמדת פשרה: במשך השנה כובא דארעא אינו נחשב ללחם, אבל בפסח, שהדרישה איננה ללחם ממש אלא ל"לחם עוני", ניתן לצאת ידי חובה גם בכובא דארעא.³⁰

לדברינו אין קשר בין הסוגיא שלנו לסוגיא ההיא. הסוגיא ההיא עוסקת במאפה דמוי פת שאינו פת: האם ניתן לקבוע עליו סעודה ולברך עליו "המוציא" ו"שלוש ברכות"? הסוגיא שלנו עוסקת בכיכרות קטנות של פת שנוהגים לאכול לקינוח סעודה. אין חולק על כך שברכתן הראשונה, אם אכן מברכים עליהן ברכה ראשונה, היא "המוציא", וברכתן האחרונה היא ברכת המזון, כפי שקבע שמואל [8]. השאלה היא כיצד יש לנהוג כשאוכלים אותן כמנה אחרונה, לאחר שקבעו סעודה על הפת ובטרם בירכו ברכת המזון: לפי התנא רבי יהודה [8], רבי מונא [8] ורב ששת [1] יש לברך עליהן "המוציא" בכל מקרה, אך לפי רב ששת אין מברכים לאחריהן ברכת המזון כי אין טעם לברך ברכת המזון פעמיים ברצף [1]. לפי שמואל ורב יהודה אין לברך לפנייהן כלל, וברכת "המוציא" שבתחילת הסעודה פוטרות, משום שדינן ככוכר שנייה של פת שהוגשה לשולחן בעיצומה של המנה העיקרית כשנגמרה הפת שעליה בצעו בתחילת הארוחה [8], וכך נהג גם רב הונא [7], אלא שרב נחמן העיר לו שאם הכמות הנאכלת היא כזאת שאחריים קובעים עליה סעודה יש לברך עליה "המוציא" גם לשיטה זו [7].

אפשר שכך פירש גם הר"ש משאנץ את הסוגיא שלנו, שכן בתוספות מובאת דעתו שתמיד מברכים על מאפים שאינם לחם "בורא מיני מזונות" ולא "המוציא", גם כשקובעים עליהם סעודה, ודינם כמעשה קדרה.³¹ אך לא נשתמר פירושו לסוגיא עצמה.

שאר הראשונים, לעומת זאת, קשרו בין מנהגו של מר זוטרא בסוגיא זו לעיל לבין הנאמר בסוגיא שלנו, ופיתחו מושג של "פת הבאה בכיסנין" שהוא מאפה דמוי פת שמברכים עליו "המוציא" אם אוכלים ממנו כמות גדולה, ו"בורא מיני מזונות" אם אוכלים ממנו כמות קטנה. הם מפרשים שרב הונא [7] ותלמידיו רב יהודה [8] לא אכלו פת זו כמנה אחרונה, אלא בפני עצמה.³² רש"י אף הרחיק לכת ופירש, כאמור, שגם רב ששת [1] מתייחס לפת הבאה בכיסנין הנאכלת בפני עצמה, לאחר ברכת המזון.³³ אך לפי רוב הראשונים רב ששת עוסק במי שאוכל מאפים אלו כמנה אחרונה, ואגב אזכור פת הבאה בכיסנין בדברי רב ששת [1] מובאים שני סיפורים העוסקים באכילת פת הבאה בכיסנין בפני עצמה.

לפירוש הראשונים, רבי מונא פסק בשם התנא רבי יהודה שמברכים על פת הבאה בכיסנין "המוציא", אך האמורא רב יהודה הסתייג מדברים אלו וקבע שאין מברכים "המוציא" על פת הבאה בכיסנין אלא אם כן אוכלים ממנה כמות גדולה וקובעים עליה סעודה. מי שאוכל ממנה כמות קטנה מברך עליה "בורא מיני מזונות" – או לשיטת רש"י כשרובה תבלין ואין לאחריה ברכה אחרונה,³⁴ "שהכל" [8]. והוא הדין לברכה אחרונה. רב הונא אכל ממנה כמות גדולה ולא בירך עליה ברכת המזון אלא "על המחיה" או "בורא נפשות", ורב נחמן העיר לו שאם אכל כמות שאחריים קובעים עליה סעודה עליו לברך לפנייה "המוציא" ולאחריה "שלוש ברכות".

הראשונים נחלקו ביניהם בשאלת זהותו של מאפה דמוי פת זה, המכונה לשיטתם "פת הבאה בכיסנין":

30 ראו לעיל, הדיון בסוגיא זו, "טרוקנין", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: קביעת סעודה".

31 תוספות ברכות מב ע"א, ד"ה לחמניות.

32 ראו פירוט להלן, הערות 35-40.

33 רש"י ברכות מא ע"ב, ד"ה פת הבאה בכיסנין.

34 רש"י, שם.

1. רש"י, הרמב"ם ואחרים מפרשים כפי שפירשנו לעיל, שמדובר בפת שרגילים להגישה עם הכיסנין, קליות ופרות יבשים שהוגשו לקינוח, ומדובר במאפה דמוי לחם שהרבו בו תבלינים ושקדים וכיוצא באלה, דהיינו העוגות שלנו.³⁵ בבירור שיטה זו נאמרו שלוש שיטות: יש מפרשים שכל מאפה מתובל בכמות כלשהי של סוכר, דבש, תבלינים, אגוזים או שקדים הנו פת הבאה בכיסנין, ואם כן הדבר, הרי שגם חלה מתוקה נחשבת לפת הבאה בכיסנין וברכתה "בורא מיני מזונות" ו"ברכה אחת מעין שלוש", אלא אם כן קובעים עליה סעודה או אוכלים ממנה כמות שראוי לקבוע עליה סעודה.³⁶ ויש מפרשים שרק מאפה שרובו תוספות אלו דינה כפת הבאה בכיסנין, אך אם מיעוטה תוספות אלו, הן בטלות אגב הקמח והמים.³⁷ ויש מפרשים שרק אם אין בבצק מים כלל, ודבש או שמן או חלב תופסים את מקום המים בבצק, דין הלחם כפת הבאה בכיסנין, אך כל פת שיש בבצקה מים דינה כפת גמורה.³⁸
2. רבנו חננאל ואחרים³⁹ פירשו כיסנין לשון כיס, והגדירו את הפת הבאה בכיסנין כמאפה שיש בו כיס ובתוכו תוספות כנ"ל. ונראה שכיס לאו דווקא, אלא הוא הדין כשאופה את הפת עם ממרח עליו, כעין הפיצה שלנו.
3. רב האי גאון⁴⁰ פירש ש"פת הבאה בכיסנין" היא עצמה כיסנין: מדובר בכעכים יבשים שכוססים אותם כפי שכוססים קליות ואגוזים.
- כבר השגנו על הפירושים הללו לעיל, בדיון בסוגיא טו, "טרוקנין".⁴¹ נביא כאן שוב את עיקרי הדברים:

1. לא מצאנו לשון "ריפתי" או "לחמניות" במובן מאפים דמויי פת. "ריפתא" פירושו בכל מקום לחם ממש, ואף מן הלשון "לחמניות" משתמע שמדובר בכיכרות קטנות של פת ממש. דברי רבן שמעון בן גמליאל בתוספתא ברכות ד יד בעניין "ככר שלם, דגה וקטנית" המוגשים כמנה אחרונה מוכיחים שנהגו לאכול פת רגילה במנה אחרונה, ונראה ברור שהביטוי "פת הבאה בכיסנין" אף היא פירושה פת ממש המובאת עם הכיסנין, דהיינו עם הפרות והאגוזים שהם המנה האחרונה. היא שונה מן הפת הרגילה רק בגודל הכיכר, כפי שמעיד המעשה ברב הונא ורב נחמן [7] והכינוי לחמניות [8] שמהם משתמע שרגילים היו לאכול כמות קטנה יותר של פת עם הכיסנין מכפי שאכלו במנה העיקרית.
2. הביטוי "קבע סעודה" אינו מתייחס לכמות הפת הנאכלת אלא למעמד הפת בסעודה. "קביעת סעודה על הפת" פירושה שפותחים את הסעודה בפת ורואים בה עיקר, והיא פוטר את שאר המאכלים בברכה. בסוגיא ג, "יין", פיסקאות [13-16], לעיל לה ע"ב, נאמר:
- חמרא אית ביה תרתי – סעיד ומשמח, נהמא – מסעד סעיד, שמוחי לא משמח. אי הכי נברין עליה שלש ברכות! לא קבעי אינשי סעודתייהו עליה.
- אמר ליה רב נחמן בר יצחק לרבא: אי קבע עליה סעודתיה מאי? אמר ליה: לכשיבא אליהו ויאמר אי היא קביעותא, השתא מיהא בטלה דעתו אצל כל אדם.
- ובמשנה ה להלן בפירקין שנינו: "ברך על היין שלפני המזון, פטר את היין שלאחר המזון". בסוגיית הבבלי למשנה ההיא, סוגיא לג, "יין שלפני המזון", פיסקאות [1-2], להלן מב ע"ב, נאמר:

35 רש"י, שם, ורש"י ברכות מב ע"א, ד"ה לחמניות, ובעקבותיו הרשב"א בחידושי לברכות מב ע"א ד"ה והאמר; רמב"ם, הלכות ברכות ג ט. ראו גם תוספות וריטב"א ברכות מב ע"א, ד"ה לחמניות, ותלמיד רבנו יונה דפי הרי"ף ל ע"א, ד"ה ואמר רב יהודה משמיה דשמואל, החולקים על רש"י בעניין סוג המאפה אך מסכימים עם עיקר הפירוש, שמדובר במאפה דמוי הפת המוגש לקינוח.

36 כסף משנה על הרמב"ם, הלכות ברכות ג ט; בית יוסף לטור או"ח קסח, ד"ה והרמב"ם.

37 דרכי משה שם, סק"ב.

38 כך יוצא מפשטות דברי הרמב"ם בתחילת ההלכה ברכות ג ט; ראו כסף משנה שם, ועל סמך דבריו אלו לשים "לחמניות מזונות" במי פרות.

39 רבנו חננאל לברכות מב ע"א, ד"ה רב הונא, מהדורת מצגר (לעיל, סוגיא א הערה 9), וציונים נוספים בהערת המהדיר שם עמ' צא, הערה 206; ראו גם חידושי הרא"ה לברכות מב ע"א, ד"ה רב הונא, שפירש שמדובר בפת שיש בה פרות.

40 מובא על ידי רבי נתן בעל הערוך, ערך "כסן ו"; ראו ח' קוהוט, הערוך השלם (לעיל, סוגיא ה הערה 27), כרך ד, עמ' 275.

41 ראו לעיל, הדיון בסוגיא טו, "טרוקנין", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: קביעת סעודה".

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא בשבתות וימים טובים, הואיל ואדם קובע סעודתו על היין, אבל בשאר ימות השנה – מברך על כל כוס וכוס. אתמר נמי, אמר רבה בר מרי אמר רבי יהושע בן לוי: לא שנו אלא בשבתות וימים טובים, ובשעה שאדם יוצא מבית המרחץ, ובשעת הקזת דם, הואיל ואדם קובע סעודתו על היין, אבל בשאר ימות השנה – מברך על כל כוס וכוס.

על הסתירה שבין שתי הסוגיות הללו – לפי הראשונה אין קובעים סעודה על היין ולפי השנייה עושים כן בשבתות וימים טובים ובהזדמנויות אחרות – עמדנו בדיון בסוגיא ג לעיל.⁴² כאן ראוי לציין שמשתי הסוגיות עולה שקביעת סעודה אינה עניין של כמות אלא של איכות: המאכל או המשקה שעליו "קובעים סעודה" הוא זה שבו פותחים את הסעודה, ומעמדו כעיקר פוטר את שאר המאכלים המוגשים בסעודה מברכה.

3. אם החלק השני של הסוגיא שלנו אכן עוסק במיני מאפה שאינם פת, ושאלת הגמרא שם היא אם דינם כפת כשאוכלים אותם בפני עצמם או קובעים עליהם את הסעודה, קשה להבין מדוע הדברים מובאים בסוגיא שלנו שעניינה דברים הנאכלים בתוך הסעודה או בסופה דווקא, ולא בסוגיא טו לעיל שעניינה הברכה על מיני מאפה דמויי פת כשהם נאכלים בפני עצמם.

אף פירושי הראשונים למעשים שבפסקאות [7-8] מוקשים. הפירוש שלפיו שרב נחמן גער ברב הונא משום שלא בירך לאחר ה"ריפתי" ברכת המזון, אלא ברכה אחרת, אין לו שום אחיזה במעשה עצמו [7]. רב הונא לא בירך כלל על הריפתי, מן הסתם משום שאכל אותם עם הכיסנין ולפני ברכת המזון. פירוש הראשונים שלפיו רב יהודה גער בתלמידיו על שבירכו על פת הבאה בכיסנין "המוציא" ולא "בורא מיני מזונות" [8] אינו עולה בקנה אחד עם מקבילה לסיפור רב יהודה ותלמידיו בירושלמי ברכות ו ה, י ע"ג:

רבי יונה ורבי יוסי סלקון למישתיתיה דרבי חנינא ענתנייה. אפיק קומיהון פת הבאה בכיסנין לאחר המזון. אמרין: נישבוק אולפנה וניתי לן למתניתה, דתני רבי מנא אמר משום רבי יודה שאמר משום רבי יוסי הגלילי: פת הבאה כיסנין לאחר המזון טעונה ברכה לפני ולאחריה. אמרי: מכיון דהן יחידי ורבנן פליגינן עלוי נעביד כרבנן.

גם כאן, כמו בפסקא [8] בסוגיא שלנו, התלבטו אמוראים שהשתתפו במשתה אם יש לפסוק כרבי מנא בשם רבי יהודה אם לאו בעניין הברכה על פת הבאה בכיסנין, אלא שכאן ברור שמדובר בפת הבאה בכיסנין המוגשת עם הכיסנין ממש, והשאלה היא אם לברך עליה כלל, כפי שפירשנו, ולא אם לברך "המוציא" או "בורא מיני מזונות" כפירוש הראשונים. סמוך לפני מעשה זה נאמר בירושלמי שם:

רבי חלבו רב הונא רב בשם רבי הייא רובא: פת הבאה כיסנין אחר המזון טעונה ברכ' לפני ולאחריה. אמר רבי אמי: רבי יוחנן פליג. אמר רבי מנא לרבי חזקיה: במה הוא פליג? כשאכל מאותו המזון באמצע המזון? אמר ליה: אפילו לא אכל מאותו המין באמצע המזון. אתא רבי חגי בשם רבי זעירא: אפילו לא אכל מאותו המין באמצע המזון.

מכאן לכאורה מקצת ראייה לשיטת הראשונים שפת הבאה בכיסנין שונה באופן מהותי מפת רגילה, שאם לא כן מה המשמעות של "כשאכל מאותו המין/המזון באמצע המזון"? הרי פשוט הוא שאכל פת באמצע המזון, ודחוק לפרש שרבי מנא סבר שאין לברך על לחמניות בסוף הסעודה אם בצע על לחמניות קטנות בתחילתה, ויש לברך עליה אם בצע על כיכרות גדולות בתחילת הסעודה.

42 ראו לעיל, הדיון בסוגיא ג, "יין", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: ההקשר המקורי של הדרישה בין רב נחמן בר יצחק ורבא ופתרון הקושי הכרונולוגי".

ברם, האמת היא שאין כאן כלל ראייה לשיטת הראשונים. מן הלשון "אותו המזון" או "אותו המין" משמע ש"פת הבאה בכיסנין" לאו דווקא, אלא הוא הדין לכל מה שמוגש כקינוח, כדברי רב פפא בבבלי. רבי יוחנן חלק על רבי חייא שקבע שיש לברך על פת הבאה בכיסנין. רבי מנא סבר שרבי יוחנן חולק על רבי חייא דווקא בפת, משום שברור הוא שאכל מאותו המין במנה העיקרית, שכן הסעודה נקבעה בתחילתה על הפת. אך רבי חזקיה משיב לו שרבי יוחנן פוטר גם קינוחים כגון תאנים וענבים מברכה, אף על פי שלא נאכל כיוצא בהם במנה העיקרית.

לפירוש זה, יש כאן מקבילה לפיסקאות [1-3] בסוגיא שלנו, בחילוף השיטות. שיטת רבי חייא בירושלמי היא שיטת אמוראי בבל כפי שהיא מסוכמת על ידי רב פפא: יש לברך על דברים הבאים לאחר הסעודה ברכה ראשונה ואחרונה [3]. שיטת רבי יוחנן בירושלמי היא המובאת בשם רבי חייא בבבלי [2]: פת פוטר כל מיני מאכל, כולל קינוחים, בין אם אכל כמותם במנה העיקרית ובין אם לאו.⁴³

עיוני פירוש

[2] **ופליגא דרבי חייא, דאמר רבי חייא: פת פוטר כל מיני מאכל, ויין פוטר כל מיני משקים.**

דברי רבי חייא עצמם כפי שהם מובאים כאן נתונים לכמה פירושים, אך בעל הגמרא מבין מדבריו שפת פוטר אף דברים הבאים בתוך הסעודה שלא מחמת הסעודה. כאמור, מן המקבילה בירושלמי ברכות ו ה, י ע"ג עולה שבעל שיטה זו (שם זה רבי יוחנן, החולק על רבי חייא) סבור שהפת שעליה בצעו בתחילת הסעודה פוטר אף את מיני המאכל הבאים לאחר הסעודה:

רבי חלבו רב הונא רב בשם רבי חייא רובא: פת הבאה כיסנין אחר המזון טעונה ברכ' לפניה ולאחריה. אמר רבי אמי: רבי יוחנן פליג. אמר רבי מנא לרבי חזקיה: במה הוא פליג? כשאכל מאותו המזון באמצע המזון? אמר ליה: אפילו לא אכל מאותו המין באמצע המזון. אתא רבי חגי בשם רבי זעירא: אפילו לא אכל מאותו המין באמצע המזון.

הלכה זו דומה לפסק ההלכה הסופי של בעל הגמרא שלנו, שהפת פוטר את כל הנאכל עד לנטילת ידיים במים אחרונים, ולאחר מכן יש לברך מיד ואסור לאכול. בעל הגמרא שלנו לא יכול היה להכריע כרבי חייא לאחר שרב פפא ואמוראי בבל אחרים הכריעו נגדו, ולכן הוא הביא מן המוכן את הסיפא של הסוגיא בעניין שמן והצמידה לסוגיא שלנו, ויצר בכך את הרושם שאין הלכה ככל הדעות שבסוגיא שלנו, אלא כרב חייא בר אשי אמר רב, שתיכף לנטילת ידיים ברכה, ואם כן אין הסעודה נגמרת עד לנטילת ידיים. כפי שהסברנו לעיל, אפשר שהוא הרשה לעצמו לעשות כן משום שמנהגי הסעודה השתנו וכבר לא נהגו להגיש את המנה האחרונה על שולחן נפרד, וממילא לא בירכו בנפרד על הקינוח, ובעל הגמרא לא בא אלא להצדיק את ההלכה הרווחת בזמנו שהייתה נגד דברי האמוראים בסוגיא. אך העובדה שמסקנת הסוגיא בירושלמי היא כדברי רבי חייא כאן במשמעותם הרחבה, ודעה זו מיוחסת שם לרבי יוחנן, גדול אמוראי ארץ ישראל, ודאי סייעה בידו אף היא להכריע נגד דברי האמוראים בסוגיא, כפי שטענו לעיל שם, והעברת פיסקאות [10-14] לסוגיא שלנו לא הייתה אלא דרך ביטוי לגישה רווחת שהייתה גם הלכה פסוקה בארץ ישראל.

43 ועוד הבדל יש בין הירושלמי לבבלי: לפי רב ששת בבבלי אין מברכים לאחר פת הבאה בכיסנין, ונראה שאין מי שחולק על כך, בעוד שלפי הירושלמי מברכים לפניה ולאחריה. אך נראה "שלאחריה" לאו דווקא, שהרי אין טעם לברך ברכת המזון פעמיים. רבי חייא בירושלמי אומר שמברכים לפני כל הקינוחים ולאחריהם, כולל פת הבאה בכיסנין, אך ברור שבמקרה של פת הבאה בכיסנין ברכת המזון המלאה שמברך לאחריה חלה גם על הפת שעליה נקבעה הסעודה, ואין חוזרים פעמיים ברצף על ברכת המזון. רב ששת בבבלי ניסח אותה הלכה בלשון "אין טעון ברכה לאחריה"; כלומר, אין מברכים ברכת המזון בנפרד על פת הבאה בכיסנין בטרם יברך ברכת המזון על הפת שעליה נקבעה הסעודה. והיינו הך.

ויין פוטר כל מיני משקים

קשה להבין את הסיפא של דברי רבי חייא, "ויין פוטר כל מיני משקים". אם מדובר במשקים המוגשים בתוך הסעודה, הרי טפלים הם לא רק ליינ אלא גם לפת, ומדוע דווקא היין פוטר אותם ולא הפת?⁴⁴ קשה לומר שרבי חייא אינו מתכוון לכך שיינ שבתוך המזון פוטר שאר המשקים שבתוך המזון, שהרי הפת פוטרם.

נראה שיש להבין את דברי רבי חייא על רקע המשנה הבאה בפירקין, משנה ה:

ברך על היין שלפני המזון – פטר את היין שלאחר המזון, ברך על הפרפרת שלפני המזון – פטר את הפרפרת שלאחר המזון, ברך על הפת – פטר את הפרפרת.

כשרבי חייא אומר "פת פוטר כל מיני אוכלין" הוא מתכוון לכל מיני פרפראות, בין אלו הבאות בתוך המזון ובין אלו הבאות לאחר המזון, כפי שעולה מן המקבילה בירושלמי ברכות ו ה, י ע"ג שלפיה רבי יוחנן החולק על רבי חייא סבור שפת פוטר כל מיני כיסנין ופת הבאה בכיסנין לאחר המזון – ושם מוחלפות שיטות רבי חייא והאמוראים. לא זו בלבד ש"ברך על הפרפרת שלפני המזון פטר את הפרפרת שלאחר המזון" ו"ברך על הפת פטר את הפרפרת", כלשון המשנה, אלא אף אם בירך על הפת פטר את הפרפרת שלאחר המזון ואת המאכלים המוגשים בתוך המזון שאינם פרפראות לפת. ונראה שאף הסיפא של דברי רבי חייא נאמרה בקשר למשנה ההיא: לא זו בלבד ש"ברך על היין שלפני המזון פטר את היין שלאחר המזון", אלא "ברך על היין שלפני המזון" פטר אף שאר משקים, כגון שכר, המוגשים לאחר המזון.

[6-4] **שאלו את בן זומא, מפני מה אמרו: דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה אינם טעונים ברכה לא לפניהם ולא לאחריהם? אמר להם: הואיל ופת פוטרתן. אי הכי, יין נמי נפטריה פת! שאני יין, דגורם ברכה לעצמו.**

בן זומא תנא הוא, אך בכל עדי הנוסח חסר כאן לשון הצעה של ברייתא, כגון "תניא" או "תנו רבנן". דבר זה אינו צריך להפתיע: משום מה ברייתות הפותחות בלשון "שאלו... את פלוני" מובאות לעתים קרובות בבבלי ללא לשונות הצעה, גם כשיש להן מקבילות מובהקות בתוספתא ובמקומות אחרים.⁴⁵ כיוצא בברייתא זו מצאנו להלן בדף מג ע"א (סוגיא לז, "יין בתוך המזון", [1]):

שאלו את בן זומא: מפני מה אמרו בא להם יין בתוך המזון – כל אחד ואחד מברך לעצמו, לאחר המזון – אחד מברך לכולם? אמר להם: הואיל ואין בית הבליעה פניו.

גם שם חסר לשון הצעה לברייתא בכל העדים, וכן במקבילה שבירושלמי ברכות ו ו, י ע"ד, אף על פי שלברייתא היא מקבילה זהה בתוספתא ברכות ד יב.⁴⁶

לדברינו לעיל, פסקאות [6-5] הן דיון של בעל הסוגיא בברייתא זו של בן זומא. לפי זה, דברי בן זומא מסתכמים בפסקא [4]. אך אם כן הדבר, קשה להאמין שמדובר בברייתא כלשונה: מצד אחד, אין בה שום חידוש, אלא אם כן נצא מתוך הנחה שבן זומא הוא זה שהגה את הרעיון של עיקר וטפל, ורבי התבסס עליו במשנה ה להלן: "ברך על הפת – פטר את הפרפרת". ברם גם אז קשה להאמין שבן זומא השתמש כבר בניסוח "דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה".

44 בעל הלכות גדולות ובעל מחזור ויטרי סבורים שאין הפת פוטר את המים שבתוך הסעודה, אך התוספות דוחים את דבריהם על סמך פסקאות [6-5] להלן: "אי הכי יין נמי נפטריה פת? שאני יין דגורם ברכה לעצמו", משם משתמע ששאר משקים, שאינם גורמים ברכה לעצמם, טפלים לפת.

45 ראו מ' היגר, אוצר הברייתות (לעיל, סוגיא לא הערה 17), כרך י, עמ' 75-54.

46 ראו להלן, הדיון בסוגיא לז, "יין בתוך המזון", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה". השוו גם "שאלו את בן זומא" ללא לשון הצעה בירושלמי יומא ג ג, מ ע"ב ובבבלי יומא ל ע"א, למרות המקבילה בתוספתא יומא א טז; וכן בירושלמי סוטה א ב, טז ע"ג למרות המקבילה בתוספתא טהרות ו יז.

ניסוח זה מסתבר על רקע ההבחנות של אמוראי בבל בין דברים הבאים בתוך הסעודה לדברים הבאים לאחר הסעודה, ובין דברים הבאים מחמת הסעודה ודברים שאינם באים מחמת הסעודה. אך לא שרד שום זכר לתיאור הסעודה בביטויים אלו מכן זומא ועד רב הונא, והביטוי "דברים הבאים מחמת הסעודה בתוך הסעודה" כשלעצמו כביטוי נרדף ל"פרפרת" נשמע סבוך ומסורבל מדי. ייתכן שבן זומא, בן דורו של רבי עקיבא, אכן הגה את הרעיון שפת ופרפראותיה הן עיקר וטפל בסעודה. אפשר שברכות הסעודה על הפת והיין קדמו לשאר ברכות הנהנין. מדרש ההלכה המיוחס לרבי עקיבא בדף לה ע"א לעיל (סוגיא א, "הילולים", [1]) אוסר ליהנות מן העולם הזה ללא ברכה, וייתכן שלאור זאת התקשו בני דורו להבין מדוע אין מברכים על כל מאכל ומאכל המוגש במסגרת הסעודה, ובן זומא השיב שהפת נתפסת כעיקר בסעודה והיא פוטרת את שאר המאכלים. לאור דברי רב הונא, רב נחמן, רב ששת ורב פפא ניסח בעל הגמרא שלנו את דברי בן זומא בניסוח הלקוח מתוך הדקויות הבבליות המאוחרות יותר.⁴⁷

אפשרות אחרת היא שכל הדיון בפיסקאות [4-6] נמסר על ידי בעל הגמרא שלנו כדיון בין בן זומא לחבריו, והחידוש של בן זומא אינו בדבריו בפיסקא [4] אלא בפיסקא [6] דווקא. שאלו את בן זומא מדוע אין מברכים על הפרפראות בסעודה, והוא השיב, כצפוי, שהפת פותרת, על פי העיקרון של עיקר וטפל. אך אז שאלו אותו מדוע אין היין נתפס כפרפרת לפת, והוא עצמו השיב שיין שונה משום שהוא גורם ברכה לעצמו. דרשיח זה נמסר על ידי בעל הגמרא בניסוח חופשי, מקצתו עברית הלקוחה מלשון אמוראי בבל ומקצתו בארמית בבליית ("נפטריה פת"). הוא נועד לשקף נאמנה את המסורת התנאית שהגיעה לידי בעל הגמרא, אף על פי שאין הדברים נמסרים כלשונם.⁴⁸

אם כן הדבר, מסתבר שיש קשר בין דרשיח זה לבין זה שנמסר בדף מג ע"א (סוגיא לז, "יין בתוך המזון", [1]) להלן, ובמקבילות בתוספתא ברכות ד יב וירושלמי ברכות ו ג, י ע"ד (להלן בלשון הבבלי):

שאלו את בן זומא: מפני מה אמרו בא להם יין בתוך המזון – כל אחד ואחד מברך לעצמו, לאחר המזון – אחד מברך לכולם? אמר להם: הואיל ואין בית הבליעה פנוי.

בן זומא הסביר לתלמידיו, כאמור וכצפוי, שהפת פותרת דברים אחרים המוגשים בסעודה. בעקבות זאת הם שאלו מדוע היין חריג כל כך במערכת זו: אין הפת פותרת, וכשמברכים עליו בנפרד כל אחד מברך לעצמו, בניגוד לברכת "המוציא" וברכת המזון, שאחד מברך לכולם. על כך השיב בן זומא שמברכים על היין בנפרד מפאת חשיבותו – הוא גורם ברכה לעצמו – וכל אחד מברך לעצמו משום שאין בית הבליעה פנוי.

[7] אמר ליה רב נחמן: עדי כפנא!

רוב העדים גורסים "עדיין כפנית" או כיוצא בזה, דהיינו: "עדיין רעב אתה?". גירסת כ"י מינכן והדפוס, "עדי כפנא", פירושה: "זהו רעב".⁴⁹ לפירושו לעיל, רב נחמן מעיר לרב הונא על כך שלא בירך פעם נוספת "המוציא" על פת הבאה בכיסנין שבאו לאחר המזון, אף על פי שאכל מהם כמות גדולה ממה שנוהגים לאכול מן הפת של המנה העיקרית. הרי אם כן הדבר, המנה העיקרית לא השביעה את רעבו של רב הונא, ומסתבר שעלינו להחשיב את המנה האחרונה כמנה העיקרית, ואת המנה העיקרית כפרפראות שלפני המזון. לכן יש לברך שוב ברכת "המוציא" על הפת הבאה בכיסנין, וברכת המזון שלאחריה תיחשב בעיקר ברכת המזון על הפת הבאה בכיסנין, ולא על הפת שעליה בצעו בתחילת הארוחה.

47 והשוו דרשיח נוסף בין בן זומא לחבריו בבבלי חגיגה יד ע"ב, שם מצאנו שילוב של עברית וארמית בבליית, ולא זו בלבד אלא שחבריו הקשו על בן זומא מדרשמואל, והוא השיב בהתייחסות לשמואל! ברור שבמקרה הזה אין אפילו יומרה להציג את המסורת התנאית כלשונה, אלא בעל הגמרא הוא זה שניסח את הדברים לאור דברי אמוראי בבל.

48 וכפי שמצאנו בבבלי חגיגה יד ע"ב; ראו בהערה הקודמת.

49 ראו M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*, p. 845 (לעיל, סוגיא ג הערה 3), ערך "עדי 2", ועמ' 596 שם, ערך "כפנא".

[8] **והאמר מר הוא דאמר משמיה דשמואל, לחמניות – מערבין בהן ומברכין עליהן המוציא.**

לפי הפירוש שלנו לעיל, לחמניות אלו הן כיכרות קטנות של פת רגילה, כמשמעות המילה בימינו. אך אם כן הדבר, מה ראה שמואל להעיר עליהן שמעריבים בהן ומברכים עליהן "המוציא"? פשיטא! נראה שמכיוון שנהגו לאכול לחמניות קטנות בעיקר בשעת הקינוח, היה אפשר לחשוב שאין זה מכובד לקבוע עליהן סעודה, ודינן כלחם העשוי לכותח שלגביו נאמר לעיל, לז"ע"ב – לח ע"א (סוגיא טו, "טרוקנין", [7-5]) ומקבילות, שהוא פטור מן החלה אם אין לו צורה של פת רגילה.

[11-13] **אמר רב: הרגיל בשמן – שמן מעכבו. אמר רב אשי, כי הוינן בי רב כהנא אמר לן: כגון אנן דרגילין במשחא – משחא מעכבא לן. ולית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רבי חייא בר אשי אמר רב, שלש תכיפות הן: תכף לסמיכה שחיטה, תכף לגאולה תפלה, תכף לנטילת ידים ברכה.**

המימרא "הרגיל בשמן, שמן מעכבו" [11] מיוחסת בדפוס לאמורא הבבלי רב, וכ"י פירנצה גורס "אמ' רב איתי אמ' רב". אך בכ"י מינכן וכ"י אוקספורד מיוחסת המימרא לרב איתי ללא התייחסות לרב,⁵⁰ וכ"י פריז גורס "אמר רב אשי", כמו במימרא בפיסקא [12]. אך מכיוון שגם להלן נג ע"ב מחייב רב לסוך את הידיים בשמן לפני ברכת המזון לכבוד הברכה, ואף מוצא לכך סימוכין בויקרא כ ז,⁵¹ אין לשלול את הייחוס לרב שבכ"י פירנצה והדפוס. נראה שבשאר העדים הושמט שמו של רב משום שדבריו בפיסקא [11] סותרים את הדברים שמביא רבי חייא בר אשי מפיו של רב, "תכף לנטילת ידים ברכה" [13], לפי הפרשנות של בעל הגמרא.

תלמידי חכמים בארץ ישראל לא היו רגילים בשמן, ואף נמנעו מלסוך את ידיהם וראשיהם בשמן, כפי ששנינו בברייתא להלן, מג ע"ב (סוגיא מא, "סיכה", [1]):

תנו רבנן: הביאו לפניהם שמן ויין, בית שמאי אומרים: אוחו השמן בימינו ואת היין בשמאלו, מברך על השמן וחוזר ומברך על היין; בית הלל אומרים: אוחו את היין בימינו ואת השמן בשמאלו, מברך על היין וחוזר ומברך על השמן. וטחו בראש השמש, ואם שמש תלמיד חכם הוא – טחו בכותל, מפני שגנאי לתלמיד חכם לצאת לשוק כשהוא מבושם.

לפי פשוטה של ברייתא זו, המובאת גם בתוספתא ברכות ה כט ובירושלמי ברכות ח ה, יב ע"ב, אף כשהשתמשו בשמן לבשמים של הבדלה ולא ניתן היה להימנע מטבילת האצבעות בשמן כדי להריחו, מרחו אותו מיד על ראש השמש או בכותל, כדי שלא יריחו אותו עליו ויחשדו בו במשכב זכור. ברם בבבל היו רגילים בשמן, כפי שנאמר כאן ("כגון אנן דרגילין במשחא" [12]), ולכן בסוגיא להלן מסייג רב ששת את ההלכה שבברייתא זו ובברייתא דומה ומפרש שאסור לתלמיד חכם לצאת עם שמן על בגדיו, אך אין הקפדה שיצא עם שמן על גופו,⁵² ורב מחייב כאן ובדף נג ע"ב להלן לסוך את הידיים בשמן לפני ברכת המזון, ואף מוצא לכך סימוכין בתורה.

אך אם כן הדבר, כיצד ניתן להבין את המימרא של רב חייא בר אשי בשם רב [13] שלפיה אין להפסיק בין נטילת ידיים במים אחרונים לבין הברכה, גם לא לצורך סיכת הידיים בשמן? יש כמה אפשרויות:

1. אפשר כמובן שהמימרא בפיסקא [11] היא של רב איתי ולא של רב, כגירסת רוב עדי הנוסח. אך גם אם כן הדבר, עדיין יהיה עלינו להסביר את העובדה שלהלן, ברכות נג ע"ב, דורש רב

50 ראו א' היימאן, תולדות תנאים ואמוראים (לעיל, סוגיא ב הערה 35), כך א, עמ' 239, המזהה את רב איתי עם רב אסי חברו של רב אשי.

51 ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה": דברים הבאים לאחר הסעודה".

52 להלן, מג ע"ב, סוגיא מא, "סיכה", [8-9].

יהודה בשם רב את הפסוק ויקרא כ ז לחייב מים ראשונים, מים אחרונים, שמן וברכת המזון, בסדר זה.

2. אפשר שיש כאן שני אמוראים אליבא דרב. אם כן הדבר, נראה שיש לקבל את המסורת שבפיסקא [11] ולא את זו שבפי רב חייא בר אשי [13], בגלל מדרש ההלכה או האסמכתא של רב יהודה בשם רב להלן נג ע"ב.

3. אפשר שרב חייא בר אשי טעה בייחוס המימרא שבפיסקא [13] לרב. בירושלמי ברכות א א, ב ע"ד, מובאת אותה המימרא על ידי רבי זירא בשם רבי אבא בר ירמיה: "ר' זעירא בשם ר' אבא בר ירמיה: שלש תכיפות הן, תכף לסמיכה שחיטה, תכף לנטילת ידים ברכה, תכף לגאולה תפילה".

4. אפשר ש"תכף לנטילת ידים ברכה" לאו דווקא, והכוונה תכף לכל התהליך של ניקוי הידיים בסוף הסעודה, כולל נטילתן במים וסיכתן בשמן, ולחינם ראה בעל הגמרא שלנו סתירה או מחלוקת בין המימרות.

5. אף אם אמר רב "תיכף לנטילת ידים ברכה", אפשר שהוא התכוון לנטילת מים ראשונים דווקא וברכת "המוציא", וממילא אין כאן דרישה להימנע מסיכת הידיים בשמן לאחר נטילתן במים אחרונים. כך עולה מן הירושלמי הנ"ל, ברכות א א, ב ע"ד. מיד לאחר שהביאו את מימרת ר' זעירא בשם רבי אבא בר ירמיה הנ"ל נאמר שם "וכל מי שהוא תוכף לנטילת ידים ברכה אין השטן מקטרג באותה סעודה", ומכאן שהם תפסו את המימרא כעניין למים ראשונים דווקא. כיוצא בזה נאמר בבבלי ברכות נב ע"ב: "תכף לנטילת ידים סעודה".

ברם, בסוגיא שהעביר בעל הגמרא שלנו לסוף הסוגיא שלנו [10-14] פירשו "תיכף לנטילת ידים ברכה" כעניין למים אחרונים דווקא, לאפוקי סיכת הידיים בשמן. ואם כן הדבר הרי שהיא משקפת את ההלכה הארץ-ישראלית שלפיה אין לסוך את הידיים בשמן, וממילא אין להפסיק בין נטילת ידיים במים אחרונים לסעודה.

[13] ולית הלכתא ככל הני שמעתתא, אלא כי הא דאמר רבי חייא בר אשי אמר רב, שלש תכיפות הן: תכף לסמיכה שחיטה, תכף לגאולה תפלה, תכף לנטילת ידים ברכה.

בבבלי פסחים קג ע"ב אומר רב יבא סבא לתלמידי רב, שביקשו לשתות כוס נוסף של יין לאחר שהחליטו לברך: "...הכי אמר רב: כיון דאמריתו הב לן וניברוך – איתסרא לכו למישתי. מאי טעמא – דאסחיתו דעתיכו". יש מן הראשונים המבחינים בין גמר הסעודה לצורך שתייה, שהוא באמירת "הב לן ונברוך", לבין גמר הסעודה לצורך אכילה, שהוא בנטילת ידיים במים אחרונים.⁵³ אך יותר נראה כדברי בעלי התוספות והרמב"ם שהיינו הך: החלטה לברך ברכת המזון המתבטאת כדיבור או בנטילת ידיים לברכה מחייבת ברכה מיידית, ואין לאכול או לשתות אחריה עד שיברכו ברכת המזון.⁵⁴

[13-14] ...דאמר רבי חייא בר אשי אמר רב, שלש תכיפות הן: תכף לסמיכה שחיטה, תכף לגאולה תפלה, תכף לנטילת ידים ברכה. אמר אביי, אף אנו נאמר: תכף לתלמידי חכמים ברכה, שנאמר: ויברכני ה' בגללך. איבעית אימא מהכא, שנאמר: ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף.

יסוד הדרשה של אביי ברור. בבראשית רבה פרשה עג, סימן ל, נאמר:

53 השגות הראב"ד על הרמב"ם, הלכות ברכות ד ז; תלמיד רבנו יונה, דפי הרי"ף ל ע"א, ד"ה אלא.
54 תוספות ברכות מב ע"א, ד"ה תיכף; רא"ש ברכות פרק ו, סימן לא; רמב"ם, הלכות ברכות ד ז-ח, ו כ.

כל מקום שהצדיקים הולכים ברכה הולכת עמהם, ירד יצחק לגרר ובאת ברכה לרגלו שנ' ויזרע יצחק בארץ ההיא וגו'; ירד יוסף אצל פוטיפרע ובאת ברכה לרגלו שנ' ויברך י"י את בית המצרי בגלל יוסף; ירד יעקב אצל לבן ובאת ברכה לרגלו שנ' ויברך י"י אותך לרגלי.

ואף בבבלי סנהדרין לט ע"ב נאמר:

כתיב: ויקרא אחאב אל עבדיהו אשר על הבית ועבדיהו היה ירא ה' מאד. מאי קאמר קרא? אמר רבי יצחק: אמר ליה, ביעקב כתיב: נחשתי ויברכני ה' בגללך. ביוסף כתיב: ויברך ה' את בית המצרי בגלל יוסף, ביתא דההוא גברא לא הוה מיבריך, שמא לא ירא אלהים אתה? יצתה בת קול ואמרה: ועבדיהו היה ירא את ה' מאד – אבל ביתו של אחאב אינו מזומן לברכה.

ונראה פשוט שרבי יצחק בסנהדרין לט ע"ב התבסס על המסורת הארץ-ישראלית הכללית יותר שבבראשית רבה ויישם אותה לעניין אחאב, ואביי לקח את שתי הדוגמאות ממימרת רבי יצחק כפי שהיא באה לידי ביטוי בסנהדרין. ברם, מה ראה אביי לקחת מוטיב זה ולהצמידו לרשימת התכיפות האמוראית? הרשימה המקורית עניינה הנהגות טובות של בני אדם, ולא ברכות המוענקות על ידי הקב"ה. זאת ועוד: מניין לו לאביי שהברכה חלה תכף על תלמידי חכמים? דבר זה לא נאמר במקורות של הרעיון בבראשית רבה או בבבלי סנהדרין.

לכן נראה לפרש שאביי אינו מתכוון לברכה המוענקת למקום בעקבות הצדיקים או תלמידי החכמים שבתוכו, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בפשוטם של המקראות, בבראשית רבה ובבבלי סנהדרין. אביי התכוון שתלמיד חכם המזומן לברכה צריך ליטול ידיו אחרון סמוך לפני הברכה. לפי הפרשנות הזאת דברי אביי מבוססים על המנהג הפרסי הבא לידי ביטוי בדברי ראש הגולה לרב ששת להלן, ברכות מו ע"ב. רב ששת שאל:

מים אחרונים מהיכן מתחילין? אמר ליה: מן הקטן. וגדול יתיב וידיו מוזהמות עד שנוטלין כולן? אמר ליה: לא מסלקי תכא מקמיה עד דנמטי מיא לגביה.

בהמשך נאמר שרב ששת פסק לפי הברייתא ודברי רב חייא בר אשי אמר רב שהגדול נוטל ידיו בראשונה דווקא, אלא אם כן ישנם יותר מחמישה מסובין, שאז הוא נוטל ידיו חמישי מן הסוף. אך נראה פשוט שאביי חולק על רב ורב ששת, וקובע כמנהג הפרסיים שיש לתת לגדול שיברך ליטול ידיו אחרון, תכף לפני הברכה. מכאן השייכות של הדברים למימרא המקורית: תיכף לנטילת ידיים ברכה, ואם כן הדבר, אף עלינו לנהוג כמנהג הפרסיים ולתת למברך ליטול ידיו באחרונה. רמז לרעיון זה מצא אביי במסורת המדרשית על צדיקים שברכה חלה עליהם בכל מקום.